

MODERNİZM, POSTMODERNİZM: IHAB HASSAN'I OKUMAK

Eren Ekin ERCAN*

Ercan, E. E. (2020). "Modernizm, Postmodernizm: Ihab Hassan'ı Okumak". *Etkileşim*. 5. 210-215.

Ihab Hassan tarafından 1985 yılında yayınlanan *The Culture of Postmodernism* makalesi, alana ilişkin Türkiye'deki pek çok okurun gözden kaçırdığı bir metindir. Bu kısa ancak çarpıcı makaleyi böylesine etkili kılan ise, Hassan'ın modernizm ve postmodernizmi kültürel, estetik, ideolojik vb. açılardan sınıflandırmasıdır. Küreselleşme ve postmodernizm tartışmalarının henüz yeni yeni başladığı 1985 yılında Hassan, konuya dair tartışmalı ancak üstbelirlenimsel bir çizgi çeker. Metin tartışmalıdır; çünkü Hassan metnin çeşitli yerlerinde vurguda bulunsa da, ekonomi politik açıdan postmodernizmin dinamiklerine değinmez. Öte yandan özellikle Türkiye'de 2000 sonrasında yükselen postmodern epistemolojik kültür ve siyaset, akademiden gündelik yaşam estetiğine kadar pek çok şeye sirayet etse ve 'postmodern' kelimesi belli-belirsiz bir anlam genişliği içinde kullanılsa da, çeviri metinler dışında Türkiye'de postmodernizmin ne gibi özgül etkileri olduğuna yönelik etraflı bir çalışma yoktur. Oysaki modernleşmemizi tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlamlarıyla ele alan Niyazi Berkes'inki ya da Doğan Avcıoğlu'nunki gibi bütünlüklü metinler bulunmakta. Bu anlamda Hassan'ın metnini, bilhassa görece erken bir zamanda modernizm ve postmodernizmi kıyasladığı şemasını, Türkiye'deki kültürel, estetik ve doğallıkla ideolojik 'postmodern durum'u tartışmaya açması bakımından değerli görüyorum.

Hassan'ın postmodernizme ilişkin daha erken bir değerlendirmesi 1971 yılındaki bir metninde beliriyor. Bu öncül metnin başlığı 'POSTmodernISM'. Alt başlığı ise 'A Paracritical Bibliography'dir. Burada ilk dikkat çeken nokta, modern kelimesinin 'POST' ile 'ISM' arasında kalmış olmasıdır. Başlıkta dahi tasarımsal bir öne çıkarma yapan Hassan'ın bu tercihi dahi eleştirel olarak durduğu yerle ilgilidir. Ona göre, postmodernizmle birlikte modern zamanlara ait

* Doktor Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
erenekin.ercan@uskudar.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0643-6270

eleştirisi artık karşılığını bulamamaktadır. Bu karşılığını bulamama ne modernist eleştirinin bir kabahatidir ne de 'postmodern eleştirisi' diye adlandırılan bir sıçramayla ilgilidir. Hassan'ın bakışına göre (1995: 101), bir bilinç değişimi söz konusudur ve bu değişen bilinçle birlikte eleştirinin görevi de değişmiştir. Bu parakritik eleştiridir/yaklaşımdır. Modern zamanlara ait eleştirisi boşlukları doldururken, postmodern eleştirisi metindeki boşluklara odaklanmalı, okuyucu için boşluklar yaratmalıdır.¹¹ Buna 'eleştirinin ölümü' gibi isimler takmak ise aldatıcıdır. Dolayısıyla eleştirel metin belli bir stratejiye dayanmalıdır. Bu strateji öncelikle bir tasarımsalda ve üslupta belirginleşmeli ve eleştirisi yazısı eleştirdiği metni altüst oluşturma zorlamalı, karşısına aynı anda hem anakronik hem de analogik bir metin olarak çıkmalıdır. Fakat bu metne bir meydan okuma değildir; eleştirilen metnin toplamından daha az ancak onu süreksizliğe uğratan bir metin olmalıdır. Bu girişim özü açığa çıkarma meselesidir ve ancak bu şekilde okur edebi olanın özüne ulaşabilmekte, sessizliği tatmakta ve metne dair kendisine bir alan/perspektif edinebilmektedir. Parakritisizm ise tam olarak budur (1975: 25). Bu bağlamda Hassan'ın postmodernizme yaklaşımı -ilk bakışta- dönemselleştirmeden uzaktır denilebilir. Kaldı ki *The Culture of Postmodernism* makalesini bitirirken kendisi de buna atıfta bulunmakta ve şemasında öne sürdüğü ayrımlardan birinin diğerine tercih edilmesini yersiz görmektedir. Bu tür bir ayrımı yapamayacağımızı hatta yapmamamız gerektiğini belirtmektedir (1985: 128).

Bu noktada Hassan'ın üstbelirlenimsel ve dolayısıyla tarihsel olarak makalesini değerli kılan ya da makalesi vesilesiyle modernizm ve postmodernizm olgularını tartışmaya açan şemasına bakmakta yarar var (Hassan, 1985: 123-124):

Modernizm	Postmodernizm
Romantizm/Sembolizm	Patafizik/Dadaizm
Form (bütünleşik / kapalı)	Antiform (ayrıştıran / açık)
Niyet	Oyun
Tasarım	Şans
Hiyerarşi	Anarşi
Hâkimiyet / Akıl	Tükenmişlik / Sessizlik
Sanat Nesnesi / Bitmiş Çalışma	Süreç / Performans / Oluş
Mesafe	Katılım
Üretim / Bütünsellik / Sentez	Bozma / Yapısöküm / Antitez
Varlık	Yokluk
Merkeziyetçilik	Çözülme
Tür / Sınırlılık	Metin / Hipermetin

¹¹ Deleuze'ün "organsız bedenler" (*body without organs*) kavramsallaştırmalarını bu bağlamda düşünmekte yarar var.

Semantik	Retorik
Paradigma	Sentagma (dizim)
İlişkisel	İlişkizlik
Metafor	Mecaz
Seçim	Kombinasyon
Köken / Derinlik	Rizom / Yüzeysellik
Yorum / Okuma	Karşı yorum / Yanlış okuma
Gösterilen	Gösteren
Okuyucu odaklılık	Yazar odaklılık
Anlatı / Makro tarih	Anti-anlatı / Mikro tarih
Evensel kod	Bireysel kod
Semptom	Arzu
Tip	Mutant
Genital / Fallik	Çok biçimlilik / Androjenlik
Paranoya	Şizofreni
Orjinalite / Neden	Ayrımsallık / İz
Tanrı (Baba)	Kutsal hayalet
Metafizik	İroni
Kesinlik	Belirsizlik
Aşkınlık	İçkinlik

Şemadan da görüleceği üzere, Hassan'ın ayrımları esasında "parakritik" dediği eleştiri anlayışının da bir göstergesi. Şöyle ki; parakritik bir uyumlanma yahut yukarıda belirtildiği gibi eserin/olgunun bir tamamlayıcısı, okuyucular için bellekleri billurlaştıran bir nitelikten çok, tartışmalı (*controversial*) bir çalışma ve girişimdir. Parakritiğin yapmaya çalıştığı şey, uzlaşmaz olanları barıştırmak yerine bunları tanımlamaktır. Dahası, 'uzlaşmazlık' olarak ortaya koyduğumuz olgular aslında kesin/ironik bir şekilde yöndeşme (*convergence*) içindedir. Bu anlamda en öne çıkan örnekler edebiyat ve bilimdir (Olderman, 1976: 585). Bilim doğrudan doğruya mutlak olanı ararken dahi, 'bilimdeki gelişmeler' dediğimiz şey gerçekte var olan bir mutlaklıktan duyulan şüpheye dayanmaktadır. Şüphe ise, bilgi birikimsel gelişmeler kadar, bu bilgi birikimin belli bir sezgisel bakışta yoğrulmasıyla ortaya çıkar. Sezgisel anlamda bilginin yegâne mekânı ise edebiyattır. Dolayısıyla kesinlikli olarak birini dışarıda bırakmak yahut birini diğerine tercih etmek parakritiğin tam zıttı bir eleştiri anlayışıdır. Bu her iki bilgi türünün tanınması, tanımlanması ve buradan yükselen bir özsel anlayışı geliştirmek tam olarak parakritiğin kendisidir.

Ancak Hassan'ın tüm bu 'kucaklayıcı' yaklaşımı ve görece tarihi bir bütün olarak alımladığına dair vurgular pek de Hassan'ın iddia ettiği gibi görünmemekte. Özellikle yukarıda da bahsi geçen *POSTmodernISM* (1971) makalesi, -bu

metnin de odağını oluşturan 1985 tarihli *The Culture of Postmodernism* makalesine kadar- 1970'lerde başka bir Hassan'ın olduğunu bize işaret ediyor. Şöyle ki; Hassan 1971 tarihli metninde net olarak modernizmin artık sona ermekte olduğunu, revize edildiğini ve bunun postmodernizmin en önemli göstergesi olduğunu dile getirmekte (bkz.: 12, 15). Öte yandan bunu derken, modernizmin bir tanımını dahi yapamamaktadır (1971: 17). Dahası, postmodernizmi modernizm karşısında peygambervari bir hayal edilemezlik (*un-imaginable*) olarak tanımlamaktadır (1971: 22-23). Her iki makaleyi de karşılaştırdığımızda ise 'postmodern ikiyüzlülük' diyebileceğimiz bir zeminsizliğe rastlıyoruz. Burada 'ikiyüzlülük' ile kastettiğim şey, postmodern eleştirinin yaslandığı bazı temel epistemolojik çıkmazlarla/sorunsallarla ilgili. Bunları ise -Mehmet Küçük'ün (2018: 27-84) postmodernizme eleştirilerini bir izlek olarak alıp- şu sorular çerçevesinde yapılandırmak mümkün:

* Tarihsel süreci dönemselleştirmeye gitmek, evrensellik bağlamında -hukuk başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklere ilişkin- 'insan' denilen varoluşun tarihsel olarak kendini olumsuzlayarak tartışmaya açmasına neden olmaz mı? Bu tartışma hegemonik göstergelerden ne kadar bağımsız olabilir; özgür olabilir?

* Parçalı tarih algısı, postmodern eleştirinin modernizme yönelttiği 'insan yaşamını ve farklı kültürel değerleri görmezden gelmesi' eleştirisi karşısında, Marksizmin ideolojinin kurulduğu yeri bilincin çarpıklaşması olarak gördüğü de hesaba katılırsa, kapitalizmin işine daha çok yaramaz mı?

* Epistemolojik varlığını parçalı bir tarihsel alımlama üzerine kuran bir görüş/eleştiri, kaçınılmaz olarak daha baştan kendinden önce gelen tüm tarihin bir olumsuzlanması (*anti-foundationalism*) iddiasını kendinde içkin kılmaz mı?

* Peki böylesi bir "total/iter" tarihsel eleştiri biçiminin neoliberal küresel kapitalist yapıda sunduğu öneri nedir? Bir önerisi yoksa bu hukuki, siyasal, kültürel, ideolojik bir nihilizm değil de nedir?

* İkili karşıtlıklardan dem vuran postmodern eleştiri denen "şey", temelde varlığını modernizmin anakronisinde kurması bakımından en "yüce" ikili karşıtlığın kendisi değil midir? (Hassan'ın peygambervari bir durum olarak gördüğü postmodern durum bu bağlamda düşünülebilir.)

* Ağırlıkla kültürel bir çehrede eleştirilerini yapılandıran ve önerilerini de kültürel talepler üzerinde yoğunlaştıran postmodern eleştiri, kapitalist ekonominin hâkim olduğu bir yapıda, eleştirisinde kurduğu 'kültür' ve 'ekonomi' arasındaki bağımsızlığı nasıl açıklamaktadır? Başka bir deyişle; çevre, kadın, çocuk, hayvan hakları vb. 'kültürel' sorunlar ekonomi politiğin bir uzantısı/sonucu değil midir? Ya da ekonomi politik ilişkilerden ne kadar bağımsız olabilir?

Tüm bu sorular/sorunsallar göz önünde bulundurulduğunda 'postmodernizm' olarak anılan olgunun yeni bir olgu olmadığını da belirtmek gerek. Bana göre postmodernizmin, modernizmin ideolojisine yönelik öne sürdüğü "ideo-

lojisiz ideoloji” tam olarak modern zamanların ideolojisinin vücut bulmuş halidir. Althusser (2014: 108) bu tür bir muhalefeti “anarşist” olarak görmekte ve ideolojisini kurduğu yeri toplumsala dair değerlendirmelerdeki iki temel anlayış farklılığına yaslandırmaktadır. Bunlar; a) sömürünün yerine baskının konulması ya da sömürünün bir baskı biçimi olarak düşünülmesi ile b) ideolojinin yerine baskının konulması ya da ideolojik kavrayışın bir baskı biçimi olarak düşünülmesidir. Bu sayede “baskı hem sömürünün, hem ideolojinin hem de devletin yerini tutmaktadır” der Althusser ve esaslı muhalefeti öncelikle bilgi otoritesine başkaldırı da görür. Burada bilhassa “sömürü” kelimesinin dışlanması, ekonomi politiğin dışlanması olarak okumak gerekmektedir. Toplumbilimle ilgilenen bir çocuk olarak dahi düşünenecek olursak; kapitalist ekonominin hâkimiyetinde öncelik daima para ve dolayısıyla kârdır. Öte yandan postmodernizmin “baskı” ile kastettiği ve “baskı” ile mücadelede önerileri dilseldir, yani temsilidir (During, 1995: 119). Günümüz gündelik yaşamı içerisinde 20 yıl öncesine kıyasla oluşan dilsel ‘yaptırım’ da tam olarak bununla ilintilidir. Fakat diğer yandan, bu dilsel uyarıların ve bunlar karşısında oluşan “dilsizlik”lerin, tüm dünyada ekonomik, siyasal ve kültürel olarak işlerin sarpa sarmasının önüne geçemediği de çok açık. Çünkü maddi dünyanın belirlediği ilişkiler ve bunun sonuçları değişmemiştir, oradadır, çok daha keskinleşmiştir, daha da keskinleşmektedir. Bu bağlamda “baskı” ile kastedilen şey sabit değildir ve eleştiride bundan nasibini almaktadır. Ne kadar öyle değilmiş gibi yorumlansa da son kertede -en azından- ekonomi politiğin çekim alanı içerisindedir. Eşdeyişle, postmodernizmin ideoloji temelli duruşunu oluşturan gövde “materyalist olmayan bir yaklaşıma aittir” (Akay, 2005: 34). Hatta bu nedenle, kendi epistemolojik çıkışını daha baştan sakat kılan bir yaklaşıma aittir de diyebiliriz. Elbette insan yaşamı üzerinde kesinlikli olarak belirleyiciliği olan materyalizmi dışlayan böylesi yaklaşımları, toplumsal düzlemde bir teslimiyet olarak okumak mümkün. Bireysel düzlemde ise halüsinojen bir çıkmaz olarak tanımlamak pekâlâ olanaklı. Bu halüsinojen durum ise yeni değil “eski”dir. Žižek’in (2005: 195-196) deyişiyle, tarihsel olarak olmasa dahi olgusal olarak postmodernizmin “mantığı” modernizmden de öncedir ve bu tüm tartışmayı değiştirir. Buna verilebilecek en basit örnek, postmodernizmin tüm atıflarını geçmişe yönelik yapmasıdır. Böylesi bir retrospektif okuma yapılabilir ancak bu geçmişi okuma girişiminin modernizm dışındaki her şeyle büyük oranda barışık olduğu da aşikâr. Aynı oranda geleceği dışladığı da. Sarkastik bir postmodern söylem/soru üreterek eleştirimi özetleyecek olursam; modernizm denilen “büyük Öteki” olmasaydı bugün postmodernizmden ne kadar söz ediyor olurduk ya da bir postmodernizm olur muydu? Elbette hayır.

Kaynakça

- Akay, A. (2005). *Postmodernizm*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

- During, S. (1995). "Günümüzde Postmodernizm ya da Post-Kolonyalizm". Y. Alogan (der. ve çev.) *Postmodernist Burjuva Liberalizmi*. (105-128). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hassan, I. (1971). "POSTmodernISM". *New Literary History*. 3(1). 5-30.
- (1975). *Paracriticism: Seven Speculations of the Time*. Urbana: University of Illinois Press.
- (1985). "The Culture of Postmodernism". *Theory, Culture & Society*. 2. 119-131.
- (1995). *Rumors of Change: Essays of Five Decades*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Küçük, M. (der.) (2018). *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları.
- Olderman, R. M. (1976). "Paracriticism". *Contemporary Literature*. 17(4). 584-592.
- Žižek, S. (2005). *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş*. (T. Birkay, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.